

Rootslaste asuala Eestis läbi kaheksa aastasaja – Uppsala ülikooli interdistsiplinaarne teadusprojekt

**Ann Grubbström, Sigrid Hedin
ja Felicia Markus**

"Eestirootslaste asuala geograafiline arengulugu – asustus, ühiskonna muutused ja kultuurikontaktid läbi kaheksa aastasaja" on rahvusvaheline uurimisprojekt, milles osalevad Uppsala Ülikooli Kultuurigeograafia Instituut, Ökoloogia Instituut Tallinnas ja Helsingi Ülikooli Geograafia Instituut. Projekti finantseerib põhisas Rootsi Riigipanga Juubelifond ja selle juhiks on professor Göran Hoppe Uppsala Ülikoolist. Kaasatud on vanemuurijad ja spetsialistid ning doktorandid. Projekti peaesmärk on eri aspektidest valgustada eestirootslaste asualade teket läbi nende pika ajaloo. Projekt koosneb tervest hulgast alauuringutest.

A. Eestirootslaste asuala ja haritava maa järkjärguline kujunemine.

1. Asuala geograafiline arengulugu (John Westerholm; Helsingi).

2. Eestirootslaste asuala ja varasem kultuurmaastik (Felicia Markus, Uppsala).

3. Eestirootslaste asulate paleo-ökoloogiline analüüs (Jaan-Mati Punning ja Tiit Koff, Tallinn).

B. Mõisa ja talupoegade suhted Lääne-Eestis Rootsi suurriikluse ajajärgul (Magnus Berencreutz, Stockholm).

C. Etnilised muutused eestirootslaste asualal 1816–1939 (Ann Grubbström, Uppsala).

D. Maade tagastamine eestirootslaste endistel aladel (Sigrid Hedin, Uppsala).

Järgnevalt tutvustatakse neid uuringuid, mille põhjal on Uppsala Ülikoolis valmimas doktoritööd.

■ Osaprojekt A2. Eestirootslaste asuala kujunemine ja varasem kultuurmaastik. Projekti läbiviija Felicia Markus.

Eestirootslaste rahvusgrupi varasem ajalugu on juba pikemat aega teadlaste huvi äratanud. Süstemaatilisel on eestirootslasi uuritud alates 19. sajandi lõpust. Seejuures on olnud tähelepanu all asustuse vanus, esimeste kolonisaatorite päritolupiirkond ning väljarännu põhjused. Varasemad uurijad on arvanud, et eestirootslaste asustus on ristiusueelsest ajast¹, järkjärgult on see arvamus modifitseerunud ning nüüd loetakse kõige usutavamaks maa hõivamise ajaks 13.–14. sajandit.² Esimesed allikad, kus räägitakse eestirootslaste asustusest, pärinevad 14. sajandist, võimalik, et isegi 13. sajandi lõpust. Vanimaks allikaks on Haapsalu linnaprivilieegid 1294. aastast, ehkki selle dateering on mõneti ebakindel.³

Seni on peamiselt uuritud vähesel hulgal säilinud kirjalikke allikaid, näiteks kohanime- de väljaselgitamiseks. Raske on uurida 13.–14. sajandi eelset perioodi, ehkki varasemad allikad – arheoloogiline materjal, ruunikivid ja kirjalikud mälestised (Skandinaavia saagad ning Läti Hendriku kroonika) – viitavad tihe- datele kontaktidele üle Läänemere. Ainus uurija, kes aastatel 1927 ja 1929 tegeles arheoloogilise materjaliga eestirootslaste asu- alalt, oli Birger Nerman. Kuidas eestirootslas- te asuala varasem kultuurmaastik välja nägi, käsitletud ei ole. Paaril viimasel aastaküm- nel on tähelepanu alla võetud Eesti fossiil- sed muinaspõllud,⁴ aga eestirootslaste asu- alal neid uuritud ei ole.

Selle alaprojekti eesmärgiks on jätkata eestirootslaste asuala ja sealse varasema kul- tuurmaastiku kujunemise uurimist. Keskseks probleemiks on siin dateerimine, s.o millal tekkis püsiasiustus ja missugune oli eesti- rootslaste osa selles, aga ka asustamise kulg, iseloom ning eesmärk. Kuidas neid küsimusi lahendada? Alaprojekti läbiviija Felicia Mar- kus arvab, et oluline on senine arheoloogiline

¹ Ekholm 1925, s 45–46, Karsten 1941, s 2–3.

² Vt näiteks: Blumfeldt 1961, s 67 ja Jakobsson 1980, s 115.

³ Jakobsson 1980, s 120.

⁴ Elkkõige on neid uurimistöid läbi viinud Valter Lang. Vt näiteks Lang 1994a ja 1994b.

materjal uuesti läbi töötada ning läbi viia täiendavad ajaloolis-geograafilised ja arheoloogilised väliuuringud. Kultuurmaastiku vanuse kindlakstegemine ja selle kujunemise uurimine võimaldab saada uut informatsiooni asuala arenemise, aga ka eestirootslaste varasema maakasutuse kohta (põllustusüsteem, maaharimise tehnika, kultuurmaastiku ruumiline korraldatus, järjepidevus jne). Misugune see oli enne esimest maarevisjoni 1550. aastatel, selle kohta puudub kahjuks igasugune arhiivilialik informatsioon. 1999. aastal toimusid väliuuringud Noarootsis, kus analüüsi mõningaid hästidokumenteeritud vanu külasid. Lähtuti olemasolevatest varasematest ja uutest kaartidest ning aerofotodest. Eri maastikuelementide kaardistamine, analüüs ja mõõdistamine toimusid paralleelselt väljakaevamistega. Dateerimisel kasutati radiosüsiniku (14C) meetodit, mis võimaldab määrata maaharimissüsteemi vanust. Olulist lisainformatsiooni pakub õietolmuanalüüs ning rannajoon muutuste uurimine, mida teeb Ökoloogia Instituut Tallinnas.

■ Osaprojekt C. Etnilised muutused eestirootslaste asualal 1816–1939. Projekti läbiviija Ann Grubbström.

Uurimisprojekt on keskendunud järgmistele kogukondadele: Vihterpalu, Paslepa ja Sutlepa. Need kolm piirkonda olid enne 1710. aasta katku täies ulatuses asustatud rootslastega. Eestlaste siseränne algas alles 19. sajandil ning tugevnes seejärel pidevalt kuni Teise maailmasõjani. Samas arenesid külad erinevalt. Kui näiteks Kudani (Paslepa) oli 1930. aastate lõpuni täielikult asustatud rootslastega, siis Suurharas (Paslepa) domineerisid juba eestlased.⁵ Projekti peamine eesmärk on välja selgitada aastatel 1816–1939 toimunud etniliste muutuste põhjused ja miks eri aladel on areng olnud erinev. Samuti on eesmärk uurida lokaalseid muutusi koos talude vabaksostu ja maareformiga, mis võis etnilisi muutusi mõjutada.

Eestirootslaste kasutuses olnud maa omandiõiguses toimusid käsiteldaval perioodil suured muudatused. Selle piirkonna elanikud olid mitusada aastat töötanud mõisates päevilistena. Alles 1856. aasta talurahvaseadus võimaldas nii rootsi kui ka eesti talupoegadel maa vabaks osta. Antud protsess kulges äärmiselt erinevalt. Seda on seni püütud seletada talupoegade erineva majandusliku

olukorraga. Näiteks oli elatusalased, nagu kaubandus ja meresõit, mis võimaldasid talu varem välja osta.⁶ Grubbströmi uuringud Paslepa, Sutlepa ja Vihterpalu osas aga näitavad, et talupoegadel ei olnud võimalik maad vabaks osta enne, kui see oli ära jagatud ja välja mõõdetud. See toimus reeglina alles 1880. aasta paiku. Mõnes külas jagati maa pärast maareformi ning need talupojad said maaomanikeks alles 1920. aastate lõpus. Vihterpalus aga osteti esimene talu vabaks juba 1868. aastal. Tõenäoliselt oli üksiktalu või sellist, mis asus paari taluga külas, võimalik varem vabaks osta, sest maaomõtmine võis seal toimuda kiiremini ja lihtsamalt. Esialgseid uurimistulemusi kokku võttes selgub, et on teisigi faktoreid peale talupoegade majandusliku olukorra, mis mõjutasid talude vabaksostmist.

Einbis (Paslepa mõis) ja Eistrepas (Saare mõis) läbi viidud intervjuude põhjal ilmnes, et maade väljajagamine ning vabaksostmine tõi kaasa muudatused külade etnilises koosseisus, seda eesti rahvusgrupi kasuks.⁷ Hingerevisjonide ja kiriku- raamatute andmed rahvuste kohta koos talukaartide ning -toimikutega võimaldavad näha, kas rootsi talu vabaksostmine tõi kaasa omaniku vahetuse ning kui paljud uutest omanikest olid sisserännanud eestlased. Edasi saab määrata kindlaks majapidamise omaniku rahvuse maareformi ajal.

Selle projekti põhjal on meil loodetavasti võimalik saada täiendavat informatsiooni talude vabaksostu ja maareformiga seotud probleemide kohta mikrotasandil. Pikemas perspektiivis aitab see uurimistöö täiendada meie teadmisi ühe rahvusvähemuse järkjärgulisest assimileerumisprotsessist Eestis 19. sajandist Teise maailmasõjani.

■ Osaprojekt D. Eestirootslaste maade tagastamisprotsess. Projekti läbiviija Sigrid Hedin.

Projekti eesmärk on uurida muutusi eestirootslaste asualal, mis on kaasnenud võimalusega omanikel või nende järglastel maid tagasi saada. Maaomandiõigus kadus, kui nõukogude okupatsioonirežiim 1940. aastal maa natsionaliseeris ning kasutajaõigus katkes eestirootslaste siirdumisega 1943.–1944. aastal Rootsi. Pärast kommunistliku režiimi kokkukukkumist on privatiseerimine puudutanud Euroopa mandril suurt ala, mis ulatub Oderi jõest läänes Uurali mägedeni idas. Ka endised liiduvabariigid Kesk-Aasias on seotud erastamisreformidega.⁸ On mitmeid põhjusi, miks uurida eri maade erastamisprotsesse. Muutunud omandivorm toob kaasa muudatusi maade jaotuses. See omakorda võib mõju avaldada maade kasutamisele ja kultuurmaastikule.⁹ Lähtudes sellest aspektist, saab erastamisprotsessile anda ka uusi ja põhjendatud hinnanguid.

⁵ Brun, 1986, Kustbon nr 2, s. 18.

⁶ Stahl, 1964, s 215. Aman, 1951, s 36–37.

⁷ Suuline teade Amanilt 11.06.98 ja SOFI, Mitman, 1946, accnr 17733.

⁸ Répássy ja Symes, 1993.

⁹ Sporrang, 1994. Lundén, 1997, s 74–79.

Selle osaprojekti raames on kavas uurida omandistruktuuri kujunemist ning selle mõju maastikule ja inimestele. Eestis läbi viidud omandireformi eesmärgiks oli taastada omandistruktuur, nagu see eksisteeris 1930. aastatel. Kas see eesmärk on pärast peaaegu kümme aastat kestnud reformi täidetud või on tulemuseks täiesti uus omandistruktuur? Kas varasemad omanikud (ehk nende järglased) on maa tagasi saanud või on see läinud uute omanike valdusse? Peale selle on oluline uurida, kuidas uus omandistruktuur avaldab mõju maastikule ning maade kasutamisele? Missuguse hinnangu annab mujalt tulnud maaomanik vanas eestirootsi külas selle arengupotentsiaalile? Samuti on oluline vastata küsimusele, missuguse tähtsusega on maaomand selle omaniku silmis.

Uurimisprojekti raames võrreldakse eelkõige vana natsionaliseerimis- ja kollektiviseerimis-eelset ning tänast omandistruktuuri. Lähtepunktiks on 1939/40. aasta omandistruktuur. Seda on dokumenteeritud kaartidel ja 1930. aastate lõpu omandiregistris. 1990. aastatel on uued maaomandid mõõdetud ning registreeritud. Enne kui neid kahte registrit omavahel võrrelda, tuleb välja selgitada, kas konkreetne maa on tagastatud vanale omanikule (*resp* selle sugulastele) või uuele. Selles osas on kavas uurida kogu kunagist eestirootslaste asuala, millest omakorda valitakse välja kitsam piirkond, kus intervjueritakse nii maid tagasi saanud kui ka uusi omanikke. Püütakse teada saada nende suhtumist maade erastamisse ja kasutamisse – miks on otsustatud maa tagasi taotleda või siis osta ja missugused on nende tulevikuplaanid. Kavas on küsitleda ka kohalikke poliitikuid ning omavalitsustegelasi selgitamaks edasi plaane maade kasutuse osas.

Uurimus piirdub küll eestirootslaste asualaga, kuid kavas on võrrelda Eestis läbi viidud tagastamis- ja privatiseerimisprotsessi kulgu teiste Ida-Euroopa maadega. Samuti on huvitav võrrelda, kuidas on selles osas eri maades suhtunud väemusrahvustesse.

Rootsi keelest tõlkinud Enn Küng

■ **Projektide läbiviijad soovivad meelsasti kontakteeruda uurijatega Eestist, kes tegelevad analoogsete küsimustega või tunnevad vastavaid varasemaid uurimusi.**

Sigrid Hedin: sigrid.hedin@kultgeog.uu.se

Ann Grubbström: ann.grubbstrom@kultgeog.uu.se

Felicia Markus: felicia.markus@kultgeog.uu.se

■ Kulturgeografiska institutionen
Box 1003
751 40 UPPSALA
ROOTSI

VIIDATUD KIRJANDUS:

Aman, V. 1951. På Nuckö. Estlandssvenskarnas folkliga kultur. I: Ståndssamhället, skildringar utgivna av Nils Tiberg. Estlandssvenskarnas folkliga kultur; 1. *Kungliga Gustav Adolfs akademien för folklivsforskning*; 25. Uppsala.

Blumfeldt, E. 1961. Estlandssvenskarnas historia. I: *En bok om Estlands svenskar*. Red: Aman, V, Lagman, E och Nyman, E. Stockholm.

Brun, A. 1986. Nuckökvällen. I: *Kustbon* nr 2. Stockholm.

Ekholm, G. 1925. De ostbaltiska nationalitetsförhållandena i förhistorisk tid. I: *Rig*. Borås.

Jakobsson, S. 1980. *Osilia – Maritima 1227 – 1346. Studier kring tillkomsten av svenska bosättningar i Balticum, i synnerhet inom biskopsstiftet Ösel-Wiek.*

Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica Upsaliensia 112. Uppsala.

Karsten, T. E. 1941. Finnar och germaner. Tre årtusendens folkförbindelser. I: *Kultur och språk 2*. Helsingfors.

Lang, V. 1994 a. Prehistoric and Medieval Field Systems in Estonia. I: *Tools and Tillage, vol VII: 2 – 3*. Red: Lerche, G, Fenton, A och Steensberg, A. Köpenhamn.

1994 b. Celtic and Baltic Fields in North Estonia. Fossil Field Systems of the Late Bronze Age and Pre-Roman Iron Age at Saha-Loo and Proosa. I: *Acta Archaeologica vol 65, 1994*. Köpenhamn.

Lundén, T. 1997. *Makten över marken. En politisk geografi*. Lund.

Mitman, J. 1946, Accessionsnummer 17733. SOFI (Språk Och Folkminnesinstitutet), Uppsala.

Répássy, H. och **Symes, D.** 1993. Perspectives on agrarian reform in East-Central Europe. *Sociologia Ruralis*, vol 33.

Sporrong, U. 1994. Om begreppet landskap. I: Jensen, R. *Odlingsskapskap och fångstmark. En vänbok till Klas Göran Selinge*. Stockholm.

Stahl, A. 1964. Sjöfart och fiske hos Estlands svenskar. I: *En bok om Estlands svenskar 2*. Red: Lagman, E. Svenska Odlingens Vänner. Stockholm.